

УДК: 347.921

*Ю. Ю. Рябченко,
к. ю. н., доцент, доцент кафедри цивільного права та процесу,
Університет державної фіскальної служби України*

ДО ПИТАННЯ ПРО ВИЗНАЧЕННЯ ПОНЯТТЯ ОБ'ЄКТА ЦИВІЛЬНОГО ПРОЦЕСУАЛЬНОГО ПРАВОВІДНОШЕННЯ

*Y. Y. Ryabchenko
Candidate of Law, Associate Professor,
Associate Professor of the Department of Civil Law and Process,
University of the State Fiscal Service of Ukraine*

ON THE ISSUE OF DETERMINING THE CONCEPT OF OBJECT OF CIVIL PROCEDURAL LEGAL RELATIONSHIP

Статтю присвячено подальшому розвитку існуючих наукових позицій щодо об'єкта цивільного процесуального правовідношення шляхом формування авторського підходу до окремих його елементів. У статті обґрунтовується необхідність підтримання поширеної на сьогодні концепції щодо виділення загального та спеціального об'єкта цивільних процесуальних правовідносин, а також щодо виділення серед таких відносин такого виду як службово-допоміжні цивільні процесуальні правовідносини. Доводиться доцільність визначення вузького та широкого розуміння об'єкту цивільних процесуальних правовідносин. У вузькому розумінні об'єктом цивільних процесуальних правовідносин визначається вирішення судом конкретного процесуального питання (змістовний аспект), що оформлюється ухвалою суду, яка має бути винесена із дотримання вимог закону (формальний аспект). У широкому розумінні щодо кожного цивільного процесуального правовідношення окрім наведеного (спеціальний об'єкт) виділяється також загальний об'єкт - захист прав, свобод, законних інтересів шляхом здійснення правосуддя. Він носить спрямовуючий характер щодо кожного цивільного процесуального правовідношення. Також, обґрунтовується, що подібний підхід може бути застосовано також до характеристики об'єкту службово-допоміжних цивільних процесуальних правовідносин.

The article is devoted to the further development of existing scientific positions regarding the object of civil procedural legal relationship by forming an author's approach to its individual elements. The article substantiates the necessity of maintaining the current concept of the allocation of general and special object of civil procedural legal relations, as well as the allocation of such a relationship of such kind as service-auxiliary civil procedural legal relationships. The expediency of identifying a narrow and broad understanding of the object of civil procedural legal relationships is proved. In the narrow sense, the object of civil procedural legal relations is determined by a court decision on a particular procedural issue (content aspect), which is formalized by a court order, which must be issued in compliance with the requirements of the law (formal aspect). In the broad sense of each civil procedural legal relationship, in addition to the above (special object), a general object is also allocated - protection of rights, freedoms, legal interests through the administration of justice. It is guiding the nature of each civil procedural legal

relationship. It is also grounded that such an approach can also be applied to the characterization of the object of the civil auxiliary civil procedural legal relationships.

Ключові слова: *цивільне процесуальне правовідношення, об'єкт цивільного процесуального правовідношення, цивільний процес, ухвала, судове рішення.*

Keywords: *civil procedural legal relationship, object of civil procedural legal relationship, civil process, decision, judicial decision.*

Постановка проблеми. Слід вказати, що на сьогодні у доктрині цивільного процесуального права є різні позиції щодо визначення об'єкту цивільних процесуальних правовідносин. Так, В.В. Комаров виділяє загальний та спеціальний об'єкти цивільних процесуальних правовідносин. Загальним об'єктом виділяється захист суб'єктивних прав, свобод, законних інтересів, спеціальний – виділяється стосовно конкретних зв'язків (правовідносин) між учасниками процесу у широкому розумінні (суд – позивач, суд – свідок тощо). Стверджується також про можливість виділення спеціального об'єкта щодо кожного процесуального правовідношення [1, с. 407-408]. І.М. Євхутич загальним об'єктом визначає матеріально-правовий спір, а спеціальним – конкретний результат, на який спрямована процесуальна діяльність у конкретних відносинах (одержання судом пояснень позивача; одержання показань свідка тощо). Водночас, дослідник стверджує про суперечливість конструкції щодо визначення двох об'єктів процесуальних правовідносин, визнаючи, між тим, єдину цільову спрямованість реалізації вказаних відносин – захист суб'єктивних прав. Як висновок, стверджується, що всі правовідносини мають свій самостійний об'єкт, але саме це поняття не конкретизується [2, с. 77-78]. Зазначені позиції відображають неоднакове сприйняття вченими проблематики об'єкта цивільних процесуальних правовідносин. Водночас, значення єдиного розуміння цієї категорії зумовлюється її базовим значенням, передусім з боку забезпечення: належного сприйняття категорії цивільного процесуального правовідношення; вихідних засад подальших наукових досліджень у цьому напрямку. Вказані теоретичні проблеми зумовлюють також подекуди неоднозначну судову практику застосування норм процесуального права, зокрема при вирішенні справ про визнання договору споживчого кредитування недійсним.

Огляд останніх досліджень і публікацій. Дослідження, спеціально присвячені визначенню об'єкта цивільних процесуальних правовідносин останнім часом майже не зустрічаються. Певну увагу це питання отримало в рамках досліджень, присвячених суміжній тематиці: систематизація цивільних процесуальних правовідносин (О.С. Захарова), передумови виникнення цивільних процесуальних правовідносин (О.М. Сфімов), окремі види цивільних процесуальних правовідносин (Я.Я. Мельник) та інших. Увагу привертає дослідження Л.В. Діденко, безпосередньо присвячене дослідженню об'єкта цивільних процесуальних правовідносин [3]. Втім, її наукові напрацювання можуть бути значною мірою доповнені. Питанням судової процедури визнання договору споживчого кредитування недійсним зажди приділялась значна увага як вченими, так і юристами-практиками. Зокрема слід вказати на напрацювання дослідників не тільки з питань, що стосуються визнання недійсними договорів власне споживчого кредитування (О.Д. Вовчак, Г.Є. Періг та інші), але також напрацювання дослідників щодо родових категорій: визнання недійсними договорів (Р.Б. Прилуцький, Б.А. Будник та інші), а також дослідників у сфері захисту прав споживачів загалом. Втім, саме питанням вдосконалення судової процедури розгляду цих справ достатньої уваги приділено не було.

Метою статті є подальший розвиток існуючих наукових позицій щодо об'єкта цивільного процесуального правовідношення, що виникає під час розгляду справ про визнання договору споживчого кредитування недійсним - шляхом формування авторського підходу до окремих його елементів.

Основний матеріал. Л.В. Діденко виконує дослідження ґрунтуючись на наукових позиціях представників як моністичної, так і плюралістичної теорій об'єкта цивільних процесуальних правовідносин [3, с. 36]. За наслідками дослідження вчена доходить висновку про необхідність виділення загального та спеціального об'єкта вказаних правовідносин. Причому, демонструється підхід, за якого загальний об'єкт виділяється стосовно всього цивільного судочинства (ним визначається охорона та захист прав), а спеціальний – за окремими видами проваджень у суді першої інстанції, а також за групами правовідносин (суд – позивач, суд – свідок тощо). Так, щодо правовідносин, що виникають у позовному провадженні об'єктом визначається захист прав, а у окремому провадженні – охорона прав. Спеціальним об'єктом правовідносин, що виникають між судом та позивачем, визначається захист права, а між судом і свідком – конкретна інформація [3, с. 38-39]. Визнаючи теоретичну обґрунтованість, послідовність вказаного підходу стосовно дослідження різних видів правовідносин, що виникають у ході відправлення судочинства, слід вказати, що не отримав належної уваги той факт, що у процесі розгляду справи виникає також інші процесуальні правовідносини. Так, наприклад, у разі подання позовної заяви виникає правовідношення, відповідно до якого позивач має право на розгляд судом питання щодо відкриття провадження у справі, а суд має відповідний обов'язок, причому не можна вказати, що об'єктом таких відносин є захист матеріального права, оскільки для цього необхідно вирішити справу загалом, а не тільки вирішити конкретне процесуальне питання. Заявляючи будь-яке клопотання протягом розгляду справи, заінтересована особа ініціює відповідні правовідносини, об'єктом яких можливо визначити не захист

права (кінцевий результат розгляду справи), а певний проміжний процесуальний результат (дія, рішення). Прикладом вказаних правовідносин може слугувати наступна справа. ОСОБА_1 звернувся до Оболонського районного суду м. Києва з позовом до Публічного акціонерного товариства «УкрСиббанк» про визнання недійсним договору про надання споживчого кредиту. 22 вересня 2017 року суддя, розглянувши позовну заяву ОСОБА_1, ухвалив: відкрити провадження у справі; призначити судовий розгляд справи, визначивши його час та місце; направити відповідачу копію позовної заяви з копіями доданих до неї документів та запропонувати йому подати письмові заперечення проти позову; направити сторонам у справі копію ухвали [4]. Як видно з даного прикладу, на звернення позивача суд має обов'язок вчинити декілька процесуальних дій, кожна з яких є проміжною по відношенню до судового рішення (захисту права позивача) і разом із тим – відносно самостійною. Враховуючи наведене, наукові здобутки Л.В. Діденко можуть бути доповнені.

Аналізуючи вказані вище концепції, слід вказати також про певну суперечливість позиції І.М. Євхутича, передусім у частині визнання існування загального та спеціального об'єктів процесуальних правовідносин і, водночас, твердження щодо недоцільності визначення двох об'єктів цивільних процесуальних правовідносин. Крім того, потребує додаткового обґрунтування визначення об'єктом цивільних процесуальних правовідносин фактичних явищ, предметів, процесів (отримання показань тощо).

Відповідно до ч. 2 ст. 258 ЦПК України, одним з видів судових рішень є ухвала, яка виноситься з конкретних процесуальних питань. Слід повністю погодитись із наведеним законодавцем таким визначенням правової природи ухвали. Адже, звертаючись сторона фактично порушує перед судом певне процесуальне питання, що має бути вирішене за належною процедурою. Тому можливо було б казати про реалізацію конкретних процесуальних прав шляхом винесення судом конкретної ухвали як спеціальний об'єкт цивільних процесуальних правовідносин. З іншого боку, у разі заявлення необґрунтованого клопотання суд може винести ухвалу про відмову у його задоволенні. У такому випадку за наведеного розуміння об'єкта відповідні правовідносини виявляються безоб'єктними, що є неможливим. З метою вирішення цієї проблеми слід повністю підтримати підхід, що наводиться у зарубіжній юридичній літературі, за якого необхідно розрізняти об'єкт дії конкретного учасника правовідношення та об'єкт самого правовідношення. Об'єктом дії конкретного учасника є той результат, на досягнення якого спрямована відповідна дія (у даному випадку це якраз і може бути реалізація конкретного процесуального права як об'єкт дії сторони, що заявляє клопотання). Об'єкт правовідношення ж має відображати результат *взаємодії* сторін правовідношення, тобто той результат, на який направлені їхні спільні дії [5, с. 171]. Слід повністю погодитись, що таким об'єктом слід вважати ухвалу суду, якою надається відповідь на процесуальне питання, поставлене стороною [5, с. 171]. Отже, можливо визначити формальний та змістовний бік спеціального об'єкта цивільного процесуального правовідношення. Змістовно таким об'єктом є вирішення конкретного процесуального питання, внесення ясності та визначеності стосовно нього. Формальний бік зумовлений процедурними вимогами щодо прийняття ухвали суду: оформлення відповідно до вимог закону (у вигляді окремого документа або в усній формі); дотримання вимог закону при вирішенні питання. Зокрема, у наведеному вище прикладі щодо відкриття провадження у справі щодо визнання недійсним договору про надання споживчого кредиту внесено ясність та визначеність у питання щодо наявності власне позову і, відповідно, підстав для відкриття провадження у справі. З формальної сторони – судом винесено рішення, яке: прийнято з дотриманням встановленого законом строку; оформлене відповідно до вимог закону (ухвала, що відповідає вимогам закону за своєю формою та змістом).

Розгляд категорії «захист прав» саме як діалектичної (тобто розуміючи захист не як правозастосовне рішення, яким визначено права та обов'язки сторін, а саме послідовно здійснюваний комплекс заходів, спрямованих на забезпечення конкретного права) дозволяє вказати, що конкретне процесуальне рішення суду, винесене під час розгляду справи і спрямоване, у підсумку, на її вирішення, є нічим іншим аніж конкретним заходом у системі таких процесуальних рішень, належне прийняття яких і веде до правильного вирішення справи по суті, тобто – до захисту матеріального права, свободи і вирішення спору.

Захист суб'єктивних прав, свобод, законних інтересів є метою правосуддя [6, с. 721]. У цьому зв'язку правосуддя взагалі, і цивільний процес зокрема можна вважати способом здійснення конституційного права на судовий захист, передбаченого ч. 1 ст. 55 Конституції України. Так, у жовтні 2016 року позивач ОСОБА_1 звернулася до Голосіївського районного суду м. Києва з позовом, в якому просила визнати недійсним п. 1.4.4. Договору про надання споживчого кредиту №2010540060 від 27.02.2015, укладеного між ОСОБА_1 та Публічним акціонерним товариством «ОТП Банк» та Додаток №1 «Графік Платежів» до цього договору в частині обов'язку позичальника сплачувати на користь банку комісію за управління кредитом та зобов'язати відповідача видати позивачу довідку про відсутність заборгованості за кредитом, отриманим на підставі Договору про надання споживчого кредиту №2010540060 від 27.02.2015, укладеного між ОСОБА_1 та Публічним акціонерним товариством «ОТП Банк». Заочним рішенням вказаного суду від 12 січня 2017 року позов було задоволено у повному обсязі: п. 1.4.4 вказаного Договору та Додаток № 1 до нього визнано недійсними; зобов'язано відповідача видати позивачу вказану довідку [7]

Вказане дає підстави для визначення об'єкта цивільних процесуальних правовідносин у вузькому та широкому значеннях. Вузьке значення об'єкта цивільних процесуальних правовідносин базується на розумінні цивільного процесу як розгляду і вирішення цивільних справ з метою ефективного захисту суб'єктивних прав, свобод чи інтересів (ч. 1 ст. 2 ЦПК України), тобто - судочинства. Розгляд цивільної справи передбачає

здійснення відповідної процесуальної діяльності. Вирішення цивільної справи передбачає, фактично, оцінку зібраних доказів у справі. Втім, вирішення справи є, фактично, завданнями судочинства, а отже – виходить за межі його змісту як діяльності. Тому за такого підходу правовідношення, в межах якого особа має право вимагати від суду захисту своїх прав, а суд має відповідний обов'язок, не може повністю охоплюватись складом цивільних процесуальних правовідносин. Отже, у вузькому розумінні об'єктом цивільного процесуального правовідношення слід визначити вже наведену вище ухвалу суду, якою вирішується конкретне процесуальне питання (тобто відбувається розгляд справи, але ще не її остаточне вирішення).

Втім, таке вузьке розуміння не дозволяє врахувати вказане кінцеве завдання цивільного судочинства. Тому слід виділити також широке розуміння об'єкту цивільних процесуальних правовідносин, що базується на розумінні цивільного процесу як способу реалізації конституційного права особи на судовий захист та як форми здійснення правосуддя.

За таких умов слід виділяти загальний та спеціальний об'єкти цивільних процесуальних правовідносин. Спеціальним об'єктом є ухвала суду з конкретного процесуального питання. Загальний об'єкт цивільних процесуальних правовідносин має визначатись саме з урахуванням наведеної вище сутності цивільного процесу, а саме як способу реалізації відповідного конституційного права особи.

Практика розгляду цивільних справ про визнання договору споживчого кредитування недійсними повністю або в частині свідчить про, переважно, задоволення пред'явлених позовів. Водночас, має місце чимала кількість випадків коли суд відмовляє у задоволенні позову, і дане рішення не оскаржується в апеляційному порядку. У даному випадку можливо констатувати, що попри те, що захист прав, свобод, законних інтересів не відбувся, але правосуддя відбулось. Слід погодитись із поширеною думкою про те, що звертаючись до суду, особа прагне саме здійснення правосуддя (а не обов'язково – задоволення позову у повному обсязі). У протилежному випадку доводилось би визнавати намагання схилити суд до винесення незаконного рішення, тобто вплинути на його незалежність.

З урахуванням наведеного загальним об'єктом цивільних процесуальних правовідносин слід визначити захист суб'єктивних приватних прав, свобод, законних інтересів *шляхом здійснення правосуддя*. При цьому вказане носить цілеспрямований вплив на існування (виникнення, розвиток, припинення) кожного конкретного цивільного процесуального правовідношення. Тому, попри визначення спеціального об'єкта для кожного такого правовідношення можливо казати про існування загального об'єкта щодо всіх цивільних процесуальних правовідносин.

Вказана концепція об'єкту цивільних процесуальних правовідносин притаманна правовідносинам, що виникають між судом та особами, які беруть участь у справі. Втім, у юридичній літературі за критерієм суб'єктів правовідносин виділяють також службово-допоміжні цивільні процесуальні правовідносини, що складаються між судом та іншими учасниками процесу [2, с. 66]. Прикладом таких правовідносин можливо навести відносини, що складаються між судом та свідком, у яких свідок має обов'язок давати показання, а суд має право їх отримати. Слід погодитись із загальноприйнятою позицією про конституційний характер обов'язку свідка давати показання у справі, таким чином сприяти суду у здійсненні правосуддя. Вказане можна поширити також на інших учасників цивільного процесу: експерт, спеціаліст, перекладач, особа, яка надає правову допомогу. Водночас, виконання вказаного обов'язку та реалізація вказаного права мають відбуватись у визначеній законом процесуальній формі. Так, вимоги до процедури допиту свідка встановлюються зокрема статтею 230 ЦПК України. Наприклад: щодо допиту кожного із свідків окремо (ч. 1), недопущення до зали судового засідання свідків, яких ще не допитано (ч. 2), роз'яснення свідкові його процесуальних прав (ч. 3) тощо. Реалізація кожної з зазначених вимог передбачає виникнення, зміну, припинення відповідних цивільних процесуальних правовідносин. Так, наприклад, свідок має право на роз'яснення судом йому його процесуальних прав, а суд має відповідний обов'язок. В результаті реалізації таких правовідносин досягається об'єднаність свідка у своїх процесуальних правах. Це і можна вважати об'єктом наведеного процесуального правовідношення. З іншого боку, таке розуміння об'єкту вказаного службово-допоміжного правовідношення можна назвати вузьким. Його недолік, як і у попередньому випадку – не врахування мети допиту свідка, і мети судочинства у цілому.

Належне виконання усіх передбачених законом вимог до участі у цивільному процесі інших учасників цивільного процесу є важливою умовою для можливості покладення результатів участі таких осіб до мотивувальної частини судового рішення, а отже – для досягнення кінцевої мети їх участі – встановлення обставин справи. Це робить можливим досягнення кінцевої мети судочинства – захист суб'єктивних прав, свобод, законних інтересів. Саме на досягнення вказаних цілей має бути спрямована процесуальна діяльність суду та інших учасників цивільного процесу в ході реалізації цивільних процесуальних правовідносин. Тому можливо казати про виділення не тільки спеціального, але й загального об'єкта також і в службово-допоміжних правовідносинах. Цей висновок можливо застосувати також до правовідносин з іншими учасниками судового процесу, окрім свідка (експерт, перекладач, спеціаліст тощо).

Проведене дослідження надає підставу для таких **висновків**:

1. Слід підтримати поширену на сьогодні концепцію щодо виділення загального та спеціального об'єкта цивільних процесуальних правовідносин, а також щодо виділення серед них такого виду як службово-допоміжні цивільні процесуальні правовідносини. При розгляді справ про визнання договору споживчого кредитування недійсним загальний об'єкт цивільного процесуального правовідношення досягається при

винесенні остаточного рішення у справ, а спеціальний – при прийнятті конкретного процесуального рішення (ухвали).

2. Можливо визначити вузьке та широке розуміння об'єкту цивільних процесуальних правовідносин. У вузькому розумінні об'єктом цивільних процесуальних правовідносин слід визначити вирішення судом конкретного процесуального питання (змістовний аспект), що оформлюється ухвалою суду, яка має бути винесена із дотримання вимог закону (формальний аспект). У широкому розумінні щодо кожного цивільного процесуального правовідношення окрім наведеного (спеціальний об'єкт) слід виділити також загальний об'єкт - захист прав, свобод, законних інтересів *шляхом здійснення правосуддя*. Він носить спрямовуючий характер щодо кожного цивільного процесуального правовідношення.

3. Подібний підхід може бути застосовано також до характеристики об'єкту службово-допоміжних цивільних процесуальних правовідносин. Спеціальним об'єктом вказаних відносин виступає реалізація правових гарантій, що передбачені законодавством. Так, наприклад, при допиті свідка такими гарантіями можуть виступати: неупередженість свідка, обізнаність свідка у його процесуальних правах тощо. Загальним об'єктом, як і в інших цивільних процесуальних правовідносинах, виступає захист прав, свобод, законних інтересів шляхом здійснення правосуддя.

4. Перспективними напрямками подальших досліджень слід визначити наступні. По-перше, з'ясування особливостей об'єкта цивільного процесуального правовідношення у окремому провадженні у цивільному процесі, а також – при розгляді окремих категорій судових справ, зокрема – справ за зверненням суб'єкта владних повноважень (адміністративне судочинство). По-друге, визначення особливостей об'єкта у цивільних процесуальних правовідносинах, що виникають у зв'язку із участю у цивільному процесі таких особливих учасників, як: особи, передбачені ч. 6 ст. 57 ЦПК України, які беруть участь у справі для подання висновків; помічник судді (ст. 66); експерт з питань права (ст. 73 ЦПК України).

Література.

1. Курс цивільного процесу: підруч. / [В.В. Комаров [та ін.]; ред. В.В. Комаров. — Х.: Право, 2011. — 1352 с.
2. Цивільний процес України: підруч. / [В.О. Кучер [та ін.]; ред. В.О. Кучер. — Львів: ЛьвДУВС, 2016. — 768 с.
3. Діденко Л.В. Об'єкти цивільних процесуальних правовідносин / Л.В. Діденко // Актуальні проблеми вітчизняної юриспруденції. — № 2. — Том 2. — 2017. — С. 36–39.
4. Про відкриття провадження у справі: ухвала Оболонського районного суду м. Києва від 22.09.2017 р. № 756/12160/17 [Електронний ресурс] // Веб-сайт «Єдиний державний реєстр судових рішень». — Режим доступу до док.: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/69254037>.
5. Сахнова Т.В. Курс гражданского процесса: теоретические начала и основные институты / Сахнова Т.В. – М.: Волтерс Клувер, 2008. — 696 с.
6. Великий енциклопедичний юридичний словник / ред. Ю. С. Шемшученко. — К.: Вид-во «Юридична думка», 2012. — 1020 с.
7. Про задоволення позову, визнання договору частково недійним, зобов'язання вчинити певні дії: рішення Голосіївського районного суду м. Києва від 12.01.2017 р. № 752/17025/16-ц [Електронний ресурс] // Веб-сайт «Єдиний державний реєстр судових рішень». — Режим доступу до док.: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/64359563>.

References.

1. Komarov V. V. and others (2011), *Kurs tsyvil'noho protsesu* [Course of the civil process], Pravo, Harkiv, Ukraine.
2. Kucher V.O. and others (2016), *Tsyvilnyi protses Ukrainy* [The civil process of Ukraine], LvDUVS, Lviv, Ukraine.
3. Didenko L.V. (2017), “Objects of civil procedural legal relations”, *Aktualni problemy vitchyznianoï yurysprudentsii*, vol. 2, pp. 36–39.
4. Obolonsky District Court of Kyiv (2017) “Desigion “On opening of proceedings””, available at: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/69254037> (Accessed 07 July 2018).
5. Sakhnova, T.V. (2008), *Kurs grazhdanskogo processa teoreticheskie nachala i osnovnye instituty* [The course of the civil process: theoretical principles and basic institutions], Volters Kluver, Moscow, Russia.
6. Shemshuchenko Y. S. (2012), *Velykyi entsyklopedychnyi yurydychnyi slovnyk*, [Great encyclopedic legal dictionary], Vyd-vo «Iurydychna dumka», Kiev, Ukraine.
7. Holosiivsky District Court of Kyiv (2017), “Desigion “On satisfaction of a claim, recognition of a contract partially inaccurate, an obligation to perform certain actions””, available at: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/64359563> (Accessed 07 July 2018).

Стаття надійшла до редакції 12.07.2018 р.